

PROBLEMI METODOLOGIJE HISTORIJE

IVO GOLDSTEIN

O odnosu historije i sociologije u nekim sociološkim udžbenicima*

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće javljaju se u mnogim znanstvenim oblastima tendencije koje se bitno razlikuju od duha što je dominirao u znanosti u cijelom 19. stoljeću. Ustanovljavanje pojedinačnih činjenica i praktična otkrića više se ne smatraju glavnim znanstvenim zadatkom. Teži se za pronalaženjem biti, za sintezom mnogobrojnih činjenica koje više nisu cilj znanstvenog istraživanja već samo nezaobilazna podloga. I historiografija se u to vrijeme obogaćuje novim orijentacijama. Pojavljuju se historičari koji se suprotstavljaju shvaćanjima tradicionalne, »događajne« historije 19. stoljeća. Umjesto preciznog utvrđivanja činjenica, pretežno iz političke povijesti, njihovog nizanja na kronološkoj osi, gotovo bez uopćavanja i sintetiziranja, historičari se žele baviti istraživanjima društvenih struktura, žele proučavati sva društvena područja i sve aspekte ljudskog djelovanja.

Na putu da postane znanost koja će promatrati, opisivati i objašnjavati društvene strukture, a ne pojedinačne događaje, posljednjih je godina i jugoslavenska historiografija. Na žalost, u toj težnji ne nailazi uvijek na potrebno razumijevanje predstavnika srodnih znanstvenih disciplina. Neki učenjaci, a ponajviše sociolozi, još i danas smatraju da historija mora ostati nauka orijentirana na prikupljanje građe uz pomoć koje bi sociologija ili neka druga znanost izvodila svoja uopćavanja. Oni svoje argumente izvode pretežno iz učenja, čini se, novokantovskih filozofa Windelbanda i Rickerta koji su sve znanosti podijelili na nomotetičke i idiografske, te sociologa Durkheima i njegovih učenika koji su smatrali da je historija isključivo znanost o pojedinačnom, a kada pokušava uopćavati, služi se metodama sociologije.¹

Tako su ti sociolozi zapravo suglasni s predstavnicima tradicionalne, »događajne« historiografije, koji su također idejama novokantovaca i Durkheima svojevrjemenom pobijali začetnike novijih historiografskih strujanja.

Danas, kada znanost sve više teži da pomoću svojih posebnosti spozna opće, dakle kada znanosti po novokantovskoj podjeli žele postati nomo-

---

* To je referat napisan za kolegij »Metodologija historije« prof. M. Gross.

¹ Prema E. Dirken: *Pravila sociološke metode*, Beograd 1963.

tetičke, takva podjela postaje sve manje prikladna. Historija u 20. stoljeću prestaje biti nauka o pojedinačnom, ali to još neki naši sociolozi ne uviđaju.

Kada govorimo o odnosu historije i sociologije, mogli bismo postaviti isto pitanje kao i Fernand Braudel:² koja historija i koja sociologija? Govore li naši sociolozi o historiji kakva je bila prije 150, 100, 50 godina, ili govore o historiji kakva je ona danas i kakva bi ona željela biti sutra? Te su dvije znanosti u neprekidnom razvitku, pa odnosi koji su vrijedili između historije i sociologije prije gotovo jednog stoljeća ne mogu vrijediti i danas.

Neki sociolozi smatraju znanost kojom se bave najopćenitijom društvenom naukom: »Sociologija je najopćenitija nauka o društvu koja ispituje zakonitosti razvitka društvenih struktura ili društveno-ekonomskih tvorevina u vezi s razvitkom ljudske društvenosti i ljudske kulture.«³

Jasno je da ti sociolozi namjenjuju historiji ulogu ilustracije sociologiji i drugim znanstvenim oblastima, te bi ona ostala vječno zatvorena u uske okvire tradicionalne, »događajne« historiografije 19. stoljeća.

Međutim, mislim, a s tim se slažu i mnogi sociolozi, da su sociologija i historija dvije srodne društvene znanosti koje se međusobno prožimaju i nadopunjuju.

Na žalost, učenici srednjih škola i studenti u nas, ako se sami ne potrudu da dođu do drugih tumačenja, iz svojih će udžbenika steći vrlo jednostranu sliku o odnosu sociologije i historije. U srednjim se školama povijest uči bez ambicija da se dublje pronikne u smisao historijske znanosti. Gotovo se sve svodi na učenje činjenica iz političke povijesti, te na sociološke sheme, kojima se ponekad daju jako pojednostavnjena tumačenja. I kada bi trebalo da učenik ili već student iz socioloških udžbenika sazna nešto o karakteru historijske znanosti, te o odnosu historije i drugih nauka, ti im udžbenici objašnjavaju da je historija znanost koja proučava pojedinačne činjenice, uglavnom s političkog područja, a sociologija je »najopćenitija društvena znanost« kojoj je, jasno, podređena i historija kao ilustracija njenih teorija.

Ne bi se smjelo predbacivati samo sociolozima zato što tako objašnjavaju odnos historije i sociologije u svojim udžbenicima. Velikim su dijelom krivi i sami historičari. Hrvatska i jugoslavenska historiografija još su uvijek pretežno usmjerene na proučavanje pojedinačnih događaja, bez dovoljno napora da istražuju društvene strukture. A kad su se na Trećem programu Radio-Beograda 1970.⁴ sastali istaknuti jugoslavenski historičari da razgovaraju o metodološkim problemima naše historiografije, prava se diskusija nije ni razvila. Svaki od sudionika tog razgovora bio je zaokupljen jednim metodološkim problemom, te pitanjima koja su iznosili njegovi sugovornici nije poklanjao dovoljno pažnje. Tako neki temeljni problemi historijske znanosti nisu naišli na adekvatan postupak.

² *Fernand Braudel*: Historija i sociologija, u: Sociologija, redaktor Georges Gurvitch, I sv., Zagreb 1966.

³ *R. Supek*, Sociologija, udžbenik za gimnaziju, 9. izd., Zagreb 1975, 8.

⁴ »Istoriografija i njeni metodi«, u: Treći program Radio-Beograda, proleće 1970. Beograd, usp. i: Istorija i druge nauke, u: Treći program Radio-Beograda, proleće 1971.

O tome što o odnosu historije i sociologije i o samoj historijskoj znanosti⁵ pišu naši udžbenici sociologije, navest ću primjere iz nekoliko najčešće upotrebljivanih.⁶

U udžbeniku koji je od izabranih po datumu izdanja najstariji,⁷ u indexu na kraju knjige riječ »istorija« spominje se samo na tri mjesta, i to u poglavlju »Sociologija kao samostalna naučna disciplina«.

Predmet proučavanja historijske znanosti objašnjen je ovim rečenicama: »istorija (opšta) proučava društvene događaje u celini, kako privredne pojave tako i državu i pravo, politiku i političke događaje, kulturu i duhovna strujanja koja su postojala u toku istorijskog razvoja čovečanstva«. ⁸ Nekoliko stranica dalje autor tvrdi da »opšta istorija proučava društvena zbivanja u njihovim jednokratnim, konkretnim pojavama, u takvim koje su određene (ograničene) kako u pogledu vremena tako i u pogledu mesta svog pojavljivanja i postojanja«. ⁹ I u svom zaključku na kraju poglavlja Goričar kaže »[...] da je sociologija i u odnosu prema opštoj istoriji, isto onako kao i u odnosu prema bilo kojoj drugoj društvenoj nauci, opšta, najopštija naučna disciplina. Ona daje svim posebnim društvenim naukama [...] a razume se i istoriji — teorijsku polaznu osnovu, kao i osnovna i metodološka načela«. ¹⁰

Nema sumnje da je sociologija, otkad se pojavila kao znanost, imala velikog utjecaja na razne historijske škole. Ipak, historija postoji duže nego sociologija te je imala svoje razrađene metode i teoretska načela prije nego što se sociologija pojavila, i nije ih pojavom sociologije morala sasvim promijeniti. Sociologija je metode historije i njena teoretska načela mogla samo upotpuniti, a nikako stvoriti, kako nam to sugerira ulomak iz knjige Jože Goričara.

Goričar i Supek smatraju da je sociologija najopćenitija društvena znanost, općenitija, naravno, i od historije. To ne može biti tačno, jer bi bilo suprotno svakoj logici da od dvije društvene znanosti, kojima je predmet proučavanja čitavo društvo, jedna bude općenitija od druge.

Udžbenik »Sociologija« prof. Goričara doživio je još nekoliko izdanja¹¹ u koja je autor unio neke promjene koje su se odnosile uglavnom na sistematiku građe. Deveto je izdanje »izmenjeno i dopunjeno izdanje«. Međutim, poglavlje iz kojeg su uzeti navedeni citati sadržajno se malo izmijenilo. Nov je naslov — umjesto »Sociologija kao samostalna naučna disciplina«, naslov sada glasi »Društvene nauke i predmet njihovog proučavanja« te podnaslov »Predmet i klasifikacija društvenih nauka«. Izbačeni su neki odjeljci i umetnuti novi. Ali, sva citirana mjesta ostala

⁵ O tim pitanjima: *Mirjana Gross*, *Historijska znanost*, Institut za hrvatsku povijest, Posebna izdanja 3, Zagreb 1976.

⁶ Udžbenik *O. Mandića* »Uvod u opću sociologiju«, 1. i 4. izd., Zagreb 1959. i 1965. nije mogao biti upotrijebljen jer u njemu nema ništa o historijskoj znanosti i o odnosu sociologije i historije.

⁷ *J. Goričar*, *Sociologija*, Beograd 1959.

⁸ Isto, n. dj., 10.

⁹ Isto, n. dj., 14.

¹⁰ Isto, n. dj., 14.

¹¹ *J. Goričar*: *Sociologija*, 9. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 1974.

su potpuno nepromijenjena, osim što umjesto »kao i osnovna i metodološka načela« stoji »kao i opšta metodološka načela«.

Slijedeći je udžbenik »Osnovi sociologije« Radomira Lukića.¹²

Lukić dijeli u svojoj knjizi sve društvene znanosti na posebne i opće, zatim i na »pojedinjavajuće (singularizirajuće, istorijske) i uopštavajuće (generalizirajuće, teorijske) [...]«.¹³ Po toj autorovoj podjeli historija je »opšta pojedinjavajuća nauka«, a sociologija je »opšta uopštavajuća nauka«. Drugim riječima, historija je idiografska, a sociologija nomotetička znanost. Nadalje, prof. Lukić objašnjava što je zadatak historijske i ostalih »pojedinjavajućih« znanosti, te koji je njihov spoznajni domet: »Pojedinjavajuća nauka treba da obuhvati (idealno) potpuno svoje predmete, onako kako su dati u stvarnosti [...] [...] na osnovu pojedinjavajuće nauke ne možemo izvući bogato iskustvo i, da bismo predviđali budućnost, moramo se služiti analogijom, koja je nepouzdana; uopštavajuća nauka pruža pouzdana predviđanja«.¹⁴ Ta »uopštavajuća nauka« koja pruža »pouzdana predviđanja« jest, naravno, sociologija.

I na kraju poglavlja »Vrste opštih društvenih nauka« Lukić zaključuje da »[...] se istorija, kao opšta pojedinjavajuća društvena nauka, logički povezuje sa (i pretpostavlja je) jednom opštom uopštavajućom naukom. Ovakva društvena nauka jeste upravo sociologija«.¹⁵ A sada još nešto o historijskoj znanosti: »[...] opšta pojedinjavajuća nauka, stvarno ne predstavlja nikakvu organsku celinu, vezanu jedinstvom predmeta. Ona je, ustvari, samo mehanički skup posebnih pojedinjavajućih nauka [...]«.¹⁶ Ta dva posljednja citata jasno pokazuju autorov stav: historija nije zasebna znanost, ona je subordinirana sociologiji i s njom najuže povezana. Historija se bavi pojedinačnim događajima na svim društvenim područjima i nije sposobna te pojedinačne događaje generalizirati i sintetizirati. Dakle, historija je skućena sustavom »ladica«, a to znači da više ne postoji jedna jedinstvena historija, već više malih historija, koje treba da budu dobavljač podataka sociologiji i drugim društvenim znanostima. Lukić nije ispravio svoje tvrdnje ni u VI izdanju udžbenika »Osnovi sociologije«.¹⁷ Citirana mjesta ostala su doslovce ista, pa ni stranice 18–26, na kojima ima nekih podataka o historijskoj znanosti, nisu pretrpjele ni najmanju izmjenu, iako je između dva uspoređena izdanja prošlo punih 12 godina. Lukić je napisao i »Napomenu za šesto izdanje«: »Pisac ni ovog puta nije imao vremena da dublje izmeni tekst svog dela, iako u mnogim pitanjima više nije njime zadovoljan.«¹⁸

Za razliku od do sada spomenutih, udžbenik Ante Fiamenga, »Osnove opće sociologije«,¹⁹ sadrži poglavlje pod naslovom »Odnos sociologije i povijesti«.

¹² R. D. Lukić, Osnovi sociologije, Beograd 1962.

¹³ Isto, n. dj., 21.

¹⁴ Isto, n. dj., 22.

¹⁵ Isto, n. dj., 25.

¹⁶ Isto, n. dj., 25.

¹⁷ R. D. Lukić, Osnovi sociologije, 6. izd., Beograd 1974.

¹⁸ Isto, n. dj., Napomena za šesto izdanje.

¹⁹ A. Fiamengo, Osnove opće sociologije, 8. izd., Zagreb 1971.

Autor odmah upozorava na svoje mišljenje o bitnim razlikama između sociologije i historije: »1. metoda povijesti je, uglavnom, individualizatorsko konkretno-kronološka, dok je metoda sociologije tipološka i uopćavajuća, 2. stupanj apstrakcije je viši u sociologiji nego u povijesti.«²⁰

U daljem toku izlaganja Fiamengo iznosi manje-više standardna gledišta koja s minimalnim razlikama navode i ostali udžbenici sociologije. Jedna tvrdnja, međutim, pada u oči: »Dosadašnja povijest je uglavnom bila povijest političkih borbi, diplomatskih intriga, smjena država i vladara itd., a mnogo manje povijest proizvodnje, kulturnog kretanja, psihologije, i oblika idejne nadgradnje, odnosno povijest društva u punom smislu riječi.«²¹

Ta tvrdnja nije točna. Budući da autor govori o historijskoj znanosti uopće, u svijetu, znači da nije upućen u nastojanja i rezultate zapadnoevropskih, a posebno francuskih historičara u posljednjih sedamdesetak godina. Zato i prethodno navedene osnovne razlike između sociologije i historije ne mogu biti istinite. Suvremena historija ne proučava više samo pojedinačne događaje već i društvene strukture, pa njezina metoda više nije samo »individualizatorska konkretno-kronološka«.

U udžbeniku Stjepana Pulišelića »Osnove sociologije«,²² autor dijeli sve društvene znanosti na posebne i na opće. U posebne društvene znanosti ubraja političku ekonomiju, etiku, pravnu nauku i još mnoge druge. Opće društvene nauke su sociologija i opća historija. »Usporedo s posebnim društvenim naukama postoje i posebne historije kao pravna historija, ekonomska historija, historija književnosti, historija umjetnosti [...] posebna historija pruža odgovarajućoj posebnoj teorijskoj nauci podatke, građu, argumente za izvođenje općih zaključaka, generalizacija, apstrakcija.«²³ Prema tome, ako po autorovom mišljenju posebne historije pružaju posebnim društvenim znanostima podatke, građu, argumente za izvođenje općih zaključaka, znači da u isto takvom odnosu stoje i opća historija i sociologija. »Predmet sociologije čine unutrašnja zbivanja u društvenom životu kao cjelini, dok predmet opće historije čine vanjski događaji koji izbijaju na svjetlo dana u vidu konkretnih bitaka kao što su kosovska bitka ili prvi svjetski rat, u vidu konkretnih kongresa i ugovora [...] u vidu konkretnih ličnosti [...] u vidu konkretnih klasnih borbi.«²⁴

Poslije toga citata može se zaključiti da Pulišelić smatra historiju ilustracijom sociologiji, koja joj pruža građu za njezine generalizacije i uopćavanja. Ta su gledišta, pa i cjelokupno izlaganje, vrlo slična stajalištima Radomira Lukića prezentiranim u njegovom udžbeniku. Pulišelić nadalje govori o uzajamnom prožimanju historije i sociologije te tim tvrdnjama djelomično demantira ranije iznesena stajališta: »historija koja smjera da obuhvati jednokratno, neponovljivo, ne zadovoljava se time da konstatira što se desilo. Ona nastoji iza povijesnih činjenica, iza 'što' shvatiti unutrašnju nužnost. Time ona stvara sociološke pojmove, stupa u kontakt sa sociologijom.«²⁵

²⁰ Isto, n. dj., 88.

²¹ Isto, n. dj., 89.

²² S. Pulišelić, *Osnove sociologije*, Zagreb 1964.

²³ Isto, n. dj., 15.

²⁴ Isto, n. dj., 17.

²⁵ Isto, n. dj., 19.

I na kraju, posljednji je udžbenik koji sam uzeo u obzir »Sociologija« Rudija Supeka.²⁶ Taj je udžbenik obavezan već gotovo petnaest godina u četvrtim razredima svih gimnazija u SR Hrvatskoj, pa su iz njega učile mnoge generacije današnjih studenata i već diplomiranih inženjera, profesora ili liječnika. U tom udžbeniku odnosu sociologije i povijesti posvećeno je znatno više prostora nego u prethodno navedenim udžbenicima, koji su gotovo dvostruko opširniji i namijenjeni studentima, a ne gimnazijalcima.

Supek je tim pitanjima prišao svestranije. Budući da polazi od tvrdnje da se »sociologija rodila iz filozofije povijesti«, prijeko potrebno unosi u svoja izlaganja mišljenja nekih filozofa. Odmah nam je jasno da se autor ne zadovoljava pojednostavnjenim tumačenjima odnosa sociologije i historije. Tako možemo pročitati i to da se »u svakom slučaju na onoj najvišoj razini uopćavanja sociologija i povijest susreću [...]«.²⁷ Ali malo dalje nalazimo tvrdnje koje smo već više puta, s vrlo malim razlikama, pročitali u sociološkim udžbenicima: »Dobrom povjesničaru sociologija je potrebna kao oblik teorijskog uopćavanja isto tako kao što je i dobrom sociologu povijest neophodna da bi raspolagao dovoljno širokim opsegom, nužnim za teorijske spoznaje [...]«, zatim i da »povijest ispituje ono što je jednokratno, *jedinstveno* i neponovljivo u vremenu, dok sociologija ispituje ono što je ponovljivo, *općenito* i zakonito.«²⁸

U članku »Historija i sociologija«²⁹ Supek piše da se sociolozi »oslanjaju prvenstveno na historijsku dokumentaciju i interpretiraju tu historijsku dokumentaciju ne kao historičari samo događajno, nego na jednom teorijskom nivou, što znači dinamički, izvlačeći iz toga određenu dinamiku. Kvantitativni pokazatelji, kao i pojedini historijski fakti, služe nam samo kao indikatori da bismo mogli da izvedemo čitavo zbivanje i da ga do kraja osmislimo, te da onda konačno znamo što nam jedan podatak, kvantitativno izražen, uopće pokazuje.«³⁰

Očito je da je i prof. Supek jedan od onih sociologa koji smatraju da je historija dobavljač podataka drugim znanostima i ilustrator pojedinačnog i neponovljivog.

Ali, posljednjih godina sociolozi su svakako sve skloniji priznati drugim znanostima, pa i historiji, više ravnopravnosti. Tome su pridonijeli društveni razvoj, demokratizacija i sveukupni znanstveni napredak.

Knjiga Božidara Jakšića »Historija i sociologija«,³¹ koja se nedavno pojavila, dobar je primjer oslobađanja od tih zastarjelih utjecaja. Knjiga je podijeljena na dva velika dijela koji nose naslove »Marxova misao i građansko društvo«, te »Historija i sociologija: susret metoda«. Drugi dio knjige, za nas zanimljiviji, dijeli se opet na »Historijsko objašnjenje

²⁶ Supek, n. dj.

²⁷ Isto, n. dj., 20.

²⁸ Isto, n. dj., 21.

²⁹ R. Supek, Historija i sociologija, u: Treći program Radio-Beograda, proleće 1971. n. dj., 332–338.

³⁰ Isto, n. dj., 336.

³¹ B. Jakšić, Historija i sociologija, uvod u raspravu o jedinstvenom pristupu društvu i historiji, Zagreb 1976.

društvenih pojava« i »Historija i sociologija: istraživanje prošlosti i sadašnjosti«. Sustavno se iznose brojni pokušaji objašnjenja funkcije i mogućnosti historijske znanosti, te njeno povezivanje sa sociologijom i ostalim društvenim naukama. Citiraju se mnogi historičari, sociolozi i filozofi povijesti koji su se bavili navedenim problemima. Koliko god među tim znanstvenicima ima suprotnih stavova, ipak prevladava shvaćanje da je historija znanost o cjelokupnom ljudskom društvu, ravnopravna s ostalim srodnim naukama, te sposobna da pomoću generalizacija uoči bit predmeta kojima se bavi.

Jakšić se zalaže za interdisciplinarna istraživanja društvenog totaliteta, pa i sam konstatira da u svijetu sve više prevladava mišljenje da su takva istraživanja prijeko potrebna. U zaključku citira misao Edwarda H. Karra: »Ukoliko sociologija postaje više istorija, a istorija postaje više sociologija, utoliko bolje za obe. Područje pred njima otvoreno je za dvostruki put.«³²

Knjiga Božidara Jakšića namijenjena je uskom krugu stručnjaka i erudita, te je tiskana u desetak i više puta manjem tiražu nego udžbenici navedeni u prethodnom tekstu. Sve dok takve teze koje prezentira Jakšić o funkciji društvenih znanosti ne budu napisane i u sociološkim udžbenicima, široki krugovi đaka, studenata, intelektualaca i »intelektualaca« bit će o tim pitanjima jednostrano ili čak pogrešno informirani.

A sami bi se historičari morali zalagati za »novu historijsku znanost« — za onu znanost koja će proučavati društvene strukture, a ne samo pojedinačne događaje.

Tada će sociologija i druge društvene znanosti imati manje argumenata da historiju smatraju isključivo ilustracijom svojim teorijama, i da joj tako osporavaju identitet kao zasebne društvene nauke.

³² E. H. Karr, »What is History?«, prema Jakšiću, n. dj., 145.